Írta: Andrásfalvy Bertalan
2016. április 06. szerda, 08:27 - Módosítás: 2016. április 24. vasárnap, 17:49

Néphagyomány és önkormányzat

Az önkormányzatnak, a helyi érdekképviseletnek, a közéletnek legfontosabb és nélkülözhetetlen feltétele a kényelmetlen, fáradságos és nem is veszélytelen szerepet, munkát vállaló ember. Ez az önkormányzatnak, a közéletnek a „sine qua non”-ja (elengedhetetlen feltétele- a szerk.). A néphagyományt én sok évszázados tapasztalat-tárnak tekintem, melynek sok mondanivalója, tanácsa lehet mai és jövő életünk berendezéséhez és így igen sok tekintetben tanulhatunk tőle az önkormányzat megvalósítását, annak mikéntjét illetően is, de most csak azt ragadom ki belőle, ami arra vonatkozik, hogy hogyan tudta egy-egy közösség biztosítani tagjainak ragaszkodását, kötődését szűkebb hazájához, szülőföldjéhez, ezen keresztül szűkebb közösségéhez. A hagyományos műveltségnek milyen módszerei, intézményei voltak, amelyek megteremtették, közvetítették a kötődés létrejöttéhez szükséges ismereteket, az együttes élmények alapján létrejött érzelmeket és mindezekből élő akarati kötődést, vállalási készséget, közéletiséget. Kétségtelen ugyanis, hogy az érzelmi kötődések és élmények kialakításához először ismeretekre van szükség. Az ismeretszerzés módja maga is már több, mint ismeretek elsajátítása; van racionális ismereteken túlmenő érzelmi megismerés is, de ez is tényleges ismereteken alapszik. Az ismeret tesz képessé arra, hogy egyáltalán érzelmi kötődés, szeretet támadjon fel az egyénben. Az ismeretek mennyisége és minősége egyszerűen megteremti a megismert szeretetét. Végső soron nem azért szereti valaki szülőföldjét vagy szüleit, mert tárgyilagosan lemérte minőségüket, erényeiket és szépségüket és ezután döntött, hanem azért, mert ismeri, nagyon ismeri azt és őket.

A közösségi akarat, az önkormányzat, az érdekvédelem nem úgy jön létre, hogy egy faluban élő 200-300 ember összefog és egy akarattal és szájjal kijelenti szándékát, kívánságait vagy sérelmeit, hanem úgy, hogy van egy elkötelezett ember közöttük, aki megfogalmazza a többi érdekét és véleményét, kimondja akaratukat és harcol érte. A nem választott, hanem kijelölt, a delegált hatalom, a „nagyhatalom" helyi képviselője nem veszi észre benne a közösség akaratát és képviselőjét, nem is akarja, hiszen az eleve megkérdőjelezi az ő szerepét, hanem csak izgága rendbontót lát benne. Hamar kész a címkével is, hogy azt a homlokára ragassza és leüthesse érte a fejét: forradalmár — vagy ellenforradalmár, — mikor mi az időszerű. Lázító, reakciós, ilyen-vagy olyan bérenc, destruktív, demagóg stb. — van ilyen jelző bőven, csak ki kell választani a leghatásosabbat. Mikor aztán a zsandárok leütik a megbélyegzett fejét, jelentheti a hűbérúrnak: helyreállítottuk a törvényes rendet, a hatalom saját védelmére kialakított törvények szerinti rendet. [1]

A helyi közösség legfontosabb kifejezője és egyben megnyilvánulása — a saját terület. A hagyományos népi társadalomban a falu, a falu földje, határa. A paraszti közösség számos szokása, intézménye biztosítja határainak megismertetését és azok szent voltát. A határ szavunknak kettős értelme van; jelenti magát a területet és jelenti annak határát. Más nyelvekben is hasonlóan van, például a német nyelvben: Mark, Markung, Gemarkung —

mindkét fogalmat jelölheti.

A paraszti életforma, mely szorosan kapcsolódik a természeti környezet egy meghatározott részéhez, hiszen közvetlenül az élő természettel harcolva és azzal együttműködve teremt javakat, már korán megismertette közössége tagjaival a szülőföld, a falu, a javak termelésére, elsajátítására rendelkezésre álló határt és határait. A szülők igen korán, már a kiskorú gyermekeket is elvitték magukkal ki a határba kapáláskor, szénagyűjtéskor, szüretre a szőlőbe, az erdőbe fáért, gombát vagy gyümölcsöt gyűjtögetni, vagy aratáskor ki a tarlóra. Nem tehettek mást sokszor, nem volt kire hagyják a gyermeket, de ez a kényszerűség nyereséggel is járt: korán megismerte a gyermek a határt.

Az elkülönözések előtti időben, amikor még a földesúr nem sajátította ki magának a jobbágyokkal egykor együtt, közösen használt erdőket, berkeket, halászó vizeket és más földművelésre alkalmatlan felületeket, a falusiak még jobban ismerték határukat, környező világukat. A fiúgyermek már zsenge korban legeltette a rája bízott sertéseket, juhokat, marhákat vagy lovakat a falu kijelölt és megismert határai közt szabadon, eljártak az öregekkel halászni, madártojásért felverni a nádasokat, gyógyító növényekért az erdőket, így nem csak minden részletét megismerték a falu földjének, hanem számtalan élmény is belekötötte emlékezetükbe azt. Nevén ismerte a határ minden pontját, ismerte a hely- és dűlőnevek eredetét magyarázó történeteket és mondákat, őseinek itt hagyott egykor volt birtokait, tanyáit, halászó vagy vadászó helyeit, életük helyhez kötődő eseteit. A helynév-magyarázó mondák a táj megismerését művészi alkotások erejével mélyítették a fiatalokban, mint a történelmi regények is művészi erővel ismertetnek meg egy korral, múltunk egy-egy részletével. Mindezeken kívül évenként, vagy két-három évenként, húsvét táján, tavasszal, ünnepélyesen végigjártatták a fiatalok a határon, a határjelek megismertetésére, igénybe véve erejüket a jelek megújításában, a források megtisztításában, hidak, utak, révek javításában, a legelők tüskéjének, káros gyomjának kiirtásában. Ez volt a határjárás, vagy határkerülés, melyhez sokféle színes és bonyolult ünnepi szokások sora kapcsolódott és maradt fenn szinte a mai napig is nyelvterületünk különböző pontjain. Nagyon szép, részletes leírásaink vannak Erdélyből, a Nyárád-mentéről és a Kis-Küküllő völgyéből. Ez a határjárás kapcsolatos volt a fiatalok, elsősorban a legények felavatási szertartásaival is. A határjárók megválasztották az egész napos, vagy kétnapos „rendezvény" tisztségviselőit, a királyt, a bírót, a csapókat, csőszöket, hírnököket, — néha a legöregebb falubéli emberek közül került ki a király vagy a királybíró, — és a felavatandó fiataloknak mindenféle feladatokat osztottak ki. Például kiküldték őket előre egy határt ismerő vezetésével, hogy újítsák meg a határhalmokat, vagy rakjanak arra tüzeket s ezeket meg is kellett védeniök az idősebb legények rohama ellen. Az elöljáróság azonban soha sincs teljesen megelégedve az ifjak teljesítményével, ezért a bíró vagy király különféle büntetéseket szab ki, legtöbbször a vétkeseket a határos, határhalmon megcsapják, elverik a fenekét, vagy kezét-lábát megfogva, hozzáverik. Tréfás játék, versengés folyik a két vagy három falu határjárói közt, akik párhuzamosan vonulnak a határok mentén vagy összefutnak a hármas határnál. Találós kérdéseket tesznek fel egymásnak, megpróbálják a másik falu óvatlan határjáróját áthúzni a határon, hogy aztán mint határsértőt elítélhessék megcsapásra stb. A

hosszú, eseményekben gazdag határjárás estig elhúzódhat, de a visszatérő ifjakat, akik zöld ágakat hoznak magukkal a leányos házak feldíszítésére, már várják a leányok és a hajnalig tartó táncmulatság. Másutt hajnalban járnak végig a legények a leányos házakon, a délutáni mulatságra hívni a leányokat, ez a hajnalozás vagy didergés. Ez az ünnepi határjárás a maga tréfáival, vidám szertartásaival egyben tudatosította, megismertette a határ minden részletét, bevonta az ifjú legényeket a közösségi életbe, a közösben, a közért végzett munkába és ünnepélyesen elismerte őket a közösség új tagjainak, élményt adva a közösségből és annak határairól.

A határjárás maga szépen példázza, jelképezi a falu közösségi tudását, ismereteinek összegezését. A határjáró menetet mindig az az ember vezeti, akinek saját földje, rétje, erdeje, szőlőjének a határa egyben a falu határát is képezte. A saját földje határát mutatta meg, és a sok saját határból megrajzolódott a közös határ, az egész falu határa. Mert a határvonalat, mely 25-30 km hosszú is lehetett, senki sem ismeri pontosan mindenhol, de mindig az vezette a többit, akinek ott a saját határa közös volt a faluéval. Nincs tanúság nélkül e párhuzamban az, hogy csak az érezheti magáénak egy falu határát, akinek abban saját határa is van, nem nincstelen, jogtalan tagja közösségének.

A határjárásokról, különösen vitás esetekben, már a középkorban készültek jegyzőkönyvek. Ezek nem térnek ki a határjárás lefolyásának részleteire, de röviden leírják a határ futását és e határjeleket, és mindig megemlítik azt, hogy itt vagy ott, ennél vagy annál a határjelnél kit csaptak meg, nyertek meg emlékezet okából.

A határvonal szent volt, mágikus erővel rendelkezett, láthatatlan falként védte a közösség területét. A határvonalba temették el az erőszakos halállal kimúltakat, a kivégzetteket, a kereszteletlenül meghaltakat, az ismeretlen, határban talált halottakat. Arra is vannak szép írásos feljegyzések, hogy azokat is a határra temették el, akik nem a faluban születtek, de a faluban haltak már meg mint bevándorlók, jövevények. Csak egyetlen szép példát egy baranyai határjárás jegyzőkönyvéből, 1760-ból. Ekkor Pócsa és Virágos közti határvitában Mikes János 60 éves volt uradalmi ispán elmondta, hogy a szelíd cseresznyefánál hármas határ van. A fát a régi pócsai földházakban lakott Ugaresics nevű rác oltotta be, aki rác szokás szerint oda temette el a fiát. Ugyanis a rácok, — fűzi hozzá magyarázatul — ha valaki nem lakott a halála előtt egy évig abban a helységben, ahol meghalt, azt *„nem temetik közönséges temetőhelekre, hanem a határra szokták temetni."* [2]

A falu határa kicsiben megismétli és tükrözi nagyobb közösségek, birodalmak rendjét. Jól ismerjük azt a rendet, hogy a nagy nomád birodalmak, de még honfoglaló őseink is, az újonnan csatlakozott vagy meghódított népeket a hadsereg elővédjeivé tették a háborúban, békében

pedig a határok védelmére telepítették le őket határőrökként.

Számos feljegyzés tanúskodik arról is, hogy az egymással civódó, harcoló falvak összetűzésekor a gyengébb fél saját határa mögé húzódott, ahol bátorságosan védekezhetett, erkölcsi fölényre tett szert; amit az ellenfél is respektált.

A falvak határai meglepő állandóságról tanúskodnak. A török háborúk során elpusztult magyar falut újra benépesítő szerbek, majd azok távozása után érkező németek pontosan ugyanazokat a határokat szállják meg, tartják meg, mint amelyek a honfoglalás utáni századokban egykor kialakultak. A király nem felmért területeket, hanem falvakat adományozott, ezért a földesuraknak is érdekében állt a határok állandó megújítása, ismerete a jobbágyok által. A 18. század közepén sok baranyai és tolnai földbirtokos kerestette meg adománybirtokként kapott falvainak határát jól ismerő egykori szerb lakosokat, akiket a Rákóczi szabadságharc idején a Dráván túlra űztek. A helyszínre hívott öreg emberek a határjelekre állva esküvel erősítették meg vallomásaikat, melyben nemegyszer megemlítik azt is, hogy gyerekkorukban ezeken a határjeleken megcsapták őket.

Sóvári Gizella szép filmjének, melyet a határ menti, többszörösen hátrányos helyzetű településekről, azok elhalásáról készített, bevezetőjében szólt arról a beláthatatlan jelentőségű veszteségről, melyet ez az elnéptelenedés okoz. Megértem aggodalmát. Uralkodóink 1000 esztendőn keresztül erősítgették országhatárainkat azzal, hogy oda telepeseket küldtek. A többszörösen hátrányos helyzet akkor is fennállott a határmentieknek, ezért ezt ellensúlyozandó, kiváltságokat adott nekik.

Ennek az országnak nincsenek nagy energia és nyersanyag tartalékai. Két forrása maradt, és ez nem is akármilyen: a földje és napfénye. A földet és a napfényt azonban csak az ember tudja hasznosítani, értékké átalakítani. A falvak megszűnésével elköltözik a helyszínről az ember, aki a földet és a napfényt kamatoztathatná. Mindenki jól tudja azt, mit jelent ma az ellátásban és a magyar népgazdaságnak a háztáji, a kisüzemi, egyéni gazdálkodás. Bizonyos terményeket, a legkedvezőbb fekvésű földeken a nagyüzem nagy eredményekkel tud termelni, költséges gépesítéssel, kémiai anyagok, védőszerek és műtrágyák tömegének felhasználásával. Ezek a jó minőségű földek is gyorsan romlanak, a kemizálás tönkreteszi a talajszerkezetet, az egyoldalú monokulturális termelés utat nyit a leromlásának, lesodródásának, a talajba került vegyszerek megmérgezik a talajvizet és a kutakat. Hasonlóan kihasznált területek belátható időn belül használhatatlanná váltak pl. az Egyesült Államokban és évenként több ezer hektáron kell felhagyni a termeléssel. Szűk és bűnös az a közgazdasági szemlélet, mely nem gondol a távolabbi jövőre, és nem gondol e határmenti területekre, a hátrányos helyzetű kisfalvakra és azok népére. Ezek a falvak el fognak pusztulni maguktól, nem kell azokat felszámolni, mondta

itt egyik előadó. Szűk, nem elég magasról nézett, nemzeti érdekeket hosszabb távon figyelembe nem vevő szemlélet, közigazgatási gyakorlat, törvényalkotás és gazdasági szabályozás teszi tönkre, pusztítja el őket, nem maguktól mennek tönkre, néptelenednek el! Töredékét sem kapják a nemzeti jövedelem újraosztásából, mint a főváros lakói, pedig a több évszázados gyakorlat szerint, legalábbis ezt tették királyaink, a többinél több kiváltságot, kedvezményt érdemelnének, — az egész nemzet, vagy ha tetszik, nemzetgazdaság érdekében. Csak közvetlenül az ember, és nagyobb részt a háztáji, a kisgazdaság fogja ellátni az országot gyümölccsel, zöldséggel, különféle állatokkal és állati termékekkel. Baranyában az elmúlt években teljes termőerőben lévő almásokat és körtéseket vágtak ki több száz holdon, mert nem volt kifizetődő. A lakosság pedig, a szegényebbje különösen, nem jut hozzá a gyümölcshöz, ami néptáplálékból csemege, fényűző ráadás lett. [3]

A közgazdasági számítások fontos tényezője a gyakran ésszerűtlennek ítélt emberi magatartás. Az 1828-as országos összeírásnál végeztek olyan számításokat, miszerint kimutatták hol milyen mértékben eredményes vagy ráfizetéses a parasztság munkálkodása. E szerint a számítás szerint a baranyai Hegyhát számos falujában a parasztok ráfizetnek a gazdálkodásra. Száz évvel később ugyanezekben a falvakban az egy adott területegységre számított tiszta jövedelem több volt annál, mint amit az 1828-ban legeredményesebben gazdálkodó falvak produkálni tudtak a megye keleti felében. És nem természetes folyamat eredménye volt az, hogy egy pesti elvtárs vagy doktor úrnak lehet háza a Rózsadombon, háromszintes nyaralója a Balaton partján és még kis szőlője, gyümölcsöse valahol másutt, de egy TSz-tag parasztnak nem lehet több helye a háztájinál, pedig ő az, aki értéket termel a földből, a nagyüzemben és otthon is — az egész ország számára. Minden olyan folyamat, mely ezt a termelő munkát gyengíti, nem természetes, hanem bűnös manipuláció. Ilyen gazdasági mutatókat és rendezőket csak azok alkothatnak, akiknek hiányos ismereteik vannak a szükséges kötődésekhez, akik nem kötődnek sehová. Mert a kötődésnek szigorú sorrendje van.

Család, szülőföld, annak szűkebb közössége, a falu, vagy város, kistáj, megye, országrész, ország. Nem lehet átugrani ezt a rendet. Az lesz elkötelezettje az országnak, aki ismeri és elkötelezettje a maga szűkebb szülőföldjének, helyi közösségének is. A néprajz tanulsága szerint a szűkebb helyi közösség és az országhoz, néphez kötő közösségi tudat között van egy fontos közbülső kötődés, melyet régebben éppen a hagyományos műveltség azonossága határozott meg; ez a néprajzi, táji csoporthoz köti az egyént. Például itt Baranyában és Tolnában az egyik legerősebb ilyen összetartozási, népcsoport-öntudattal a bukovinai székelyek rendelkeznek, akik 1945-ben kerültek a Dél-Dunántúlra. Az 1960-as években kezembe került egy kézirat, melyet a századfordulón Dévára került bukovinai székely csoport egyik tagja, László János írt. Ennek az egyszerű földműves embernek a kezébe azért került a toll, mert 1922-ben egy magyarellenes pogromban nyomorékká verve nem tudott tovább a földjén dolgozni, testi munkát végezni. Kilenc gyermeke volt. Tehetetlenségében elkezdte nyomozni népcsoportjának múltját, hogyan kerültek azok ide Dévára Bukovinából, és hogyan honnan kerültek ősei Bukovinába. Ebben a nyomozásban eljutott — nem személyesen, hanem

leveleivel — a Bécsi Hadilevéltárig, ahol összeírásokat talált a Madéfalvi Veszedelemkor, 1764-ben Székelyföldről elmenekültekről, a későbbi bukovinai telepesekről. Ebben a történelmi nyomozásban senki sem támogatta a tanultak közül, de a gyógyszerekre félretett pénze sem volt elég a postaköltségek kifizetésére. Egyetlen ember akadt Déván, aki maga is egy népcsoport elkötelezettje, és azért áldozatokat és börtönt is viselt képviselője volt, egy ügyvéd, akit úgy hívtak: Gróza Péter. Ő fizette ki László János kutatásainak postaköltségeit és más segítséget és jótanácsot, biztatást is adott hozzá. László János felelősséget érez szétszóródott rokonai, csoportbeliei iránt. A kézirat végén, amikor hírt ad a Brazíliába és Kanadába kivándorolt bukovinai családokról felteszi a keserű kérdést; hát ezekkel ki fog törődni, ezekért ki a felelős?

Levonhatjuk ebből is a tanulságot: az elkötelezett ember, aki ismeri saját népének értékeit, tudja csak megbecsülni a másik népet, és a másik népért, csoportért küzdő, elkötelezett embert. A szűkebb közösséghez, földhöz, néphez való kötődés nem választja szét az embereket, még azokat sem, akik más néphez kötődnek, hanem ellenkezőleg, összeköti. Az elkötelezett ember a teljesebb ember, aki képes elfogadni és megérteni a másikat, a többszínűséget, a pluralizmust, a demokráciát. Csak ez tud gondolkodni emberiségben is, nem a kötődést nem ismerő, azt vállalni nem akaró, csak a maga hasznát, előmenetelét kereső ember.

A néphagyomány tapasztalatgyűjtemény. Arra tanít, hogyha demokráciát, közéletet, önkormányzatot akarunk, akkor nagy súlyt kap a kötődést adó helyismeret, honismeret, néprajzi ismeret, történelmi ismeret, e tudományoknak az oktatása. Az ismeretek közvetítéséhez szükséges előmozdítani a helyi közösségek formálódását, melyek keretében az ismeretek élménnyé, közös élménnyé formálódhatnak; közös ünneplés, ünnepi együttlét, szórakozás ismerteti meg a szülőföld belső és külső határait, tartományait, hogy így kötődések teremjenek, elkötelezettség születhessen, önkormányzat jöjjön létre, közélet legyen. Akkor dönthetünk majd okosan, nem szűklátókörűen, hanem nemzetben és hosszú távon gondolkodva országos ügyekben is. Mert különben, – Bethlen Miklós szép szavaival — *„megrohad a nevünk utódaink szájában"* .

Forrás:

Andrásfalvy Bertalan: Néphagyomány és önkormányzat. Tér és társadalom 2 évfolyam

1988/2. 77–82.

---

[1] Levéltárakban és élő emlékezetben is megtaláljuk név szerint azokat a parasztembereket, akik az úrbéri elkülönözési perek idején magukra vállalták falujuk képviseletét, gyalog megjárták többször Bécset és Pestet, nem egyszer önzetlen harcuk költségeire ráment minden vagyonuk és börtönbe is kerültek.

[2] Baranya megyei Levéltár: Bólyi uradalom iratai. 11. cs. 1489. A kérdést részletesen kidolgozta Takács Lajos: Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon. Bp.1987.

[3] Andrásfalvy B. 1964.: Duna menti gyümölcsöskertek. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 53. Bp.